

ARAP BAHARI SONRASI JEOPOLİTİK İŞİD VE TÜRKİYE

İŞİD gibi yeni bölgesel oluşumlar, bölgesel sistemin çevresinde yer alsa da bu sistemin merkezi güçlerine doğrudan meydan okuyorlar. Bu gelişme, bölge dışındaki aktörler arasında da kaygı uyandırıyor. Buna ilave-ten, Arap Baharı coğrafyasındaki ulus-dışı oluşumların güçlendirilmesi, ulus-devletle-ri olduğu kadar bölgesel örgütlerin etkile-rini azaltıyor ve meşruiyetlerini sorguluyor.

Bülent ARAS

Arap Baharı, Arap ülkeleri arasında, yakın tari-hin en güçlü ulus-aşırı yayılma biçimi olan ye-ni bir ortak bilinci veya diğer adıyla asabiyeyi yarattı. Bölgede hiçbir zaman ulus-aşırı bağlar eksik olmamıştı, ama bu yeni ortak bilincin Arap ülke-lerinde güçlü ve bölge çapında dönüştürücü bir etkisi olmuştur. Arap ülkelerindeki onur, itibar ve özgürlük arayışı kitleler arasında kendisine sağlam bir kale ya-rattı, seferberlik isteğini oluşturdu, kitlesel protestoları bir ülkeden diğerine yaydı ve birçok uzun dönemli otoriter yönetimi devirdi. Otoriter yönetimler, Arap Baharı'nın dönüştürücü gücünü sınırlamak için kar-şı-devrim stratejileriyle karşılık verdiler.

Arap Siyasi Coğrafyası

“Arap” unsuru bölgesel siyasi atmosfer içerisinde hiç olmadığı kadar ön plana çıkmaya başladı. Bölgenin yeni “Araplığı”, kitleleri iyi yönetim ve özgürlük gi-bi evrensel ilkeler etrafında seferber eden ortak akıl tarafından yeniden üretildi. Buna yeni “Arap-İslam” kamusal alanı eşlik etti. Bununla birlikte, bölgesel



aktörlerin rolü bu dönüşüm sırasında sınırlandırıldı ve bölge uluslararası aktörler için hiç olmadığı kadar istikrarsız bir hal aldı.

Jeopolitik açısından, Arap Baharı, Arap siyasi coğrafyası statükosuna meydan okumuştur ve bölgesel durumu diğerleri arasında iki önemli değişime uğratmıştır. İlk olarak, Arap Baharı, Arap dünyasındaki devletlerin sınırlarını anlamsız hale getirmiştir. Bu bağlamda, sıkça bölgedeki I. Dünya Savaşı'ndan sonra "yüzyıllık-bölünmeye", yani Sykes-Picot Anlaşması'na sıkça vurgu yapılması anlamlıdır. İkincisi, Arap Baharı bölgedeki devlet-dışı aktörleri güçlendirmiştir ve bazıları askeri anlamda ulus-devletlerden daha yetkin durumdadır. Arap Baharı öncesi devlet dışı aktörlerin etki alanı ve bölgesel varlığı sınırlıyken bu durum Arap Baharı sonrasında değişmiştir. Devlet dışı aktörler şimdi ulus devletlerin rağmına etki ve güç arayışındadır. Arap Baharı sonrası devlet dışı aktörler; kendi aralarında yarı-devlet yapıları ve *de facto* devletler inşa etmektedirler.

Bu iki zorluğun bir noktada birleşmesi, Irak Şam İslam Devleti'ni (İŞİD) ortaya çıkarmıştır. İslam Devleti; Irak ve Suriye topraklarında devlet ilan eden bir devlet-dışı aktör olarak ortaya çıktı. Bu yapı, bölgede var olan jeopolitik düzeni ve devlet yapısını zorlayan sınır-ötesi ülkesel (*territorial*) yapılar oluşturmanın bir örneğidir. Birileri, bu fikre, bu tür yapıların kalıcı sınırlar oluşturmayabilecekleri gerekçesiyle itiraz etse de, İŞİD kesinlikle Arap dünyasındaki yeni sosyal ve mekânsal ilişkilerin gerilimine ve bunun var olan bölgesel sınırları zorlamasına vurgu yapıyor. Devlet-dışı aktörlerin yükselişinin yarattığı sonuçlar, gelişen yeni bir siyasi coğrafya ortaya çıkarıyor. Bu coğrafya, Gabriel Popescu'nun da belirttiği gibi, bölgesel aktörlerin yeni sınır pratiklerini ortaya çıkararak sosyalleşme dinamikleri ve bu dinamiklerin aşamalı kurumsallaşması tarafından biçimleniyor. İŞİD gibi yeni bölgesel oluşumlar, bölgesel sistemin çevresinde yer alsa da bu sistemin merkezi güçlerine doğrudan meydan okuyorlar. Bu gelişme, bölge dışındaki aktörler arasında da kaygı uyandırıyor. Buna ilaveten, Arap Baharı coğrafyasındaki ulus-dışı oluşumların güçlendirilmesi, ulus-devletlerin olduğu kadar bölgesel örgütlerin etkilerini azaltıyor ve meşruiyetlerini sorguluyor.

Otoriter rejimler, yeni bir siyasi coğrafyanın ve değişken sınırların ortaya çıkması üzerinden büyük sorunlarla yüzleşiyorlar. Bir rejimin varlığını sürdürmesi sınırlarını korumasını gerektiriyor, çünkü

sınırlar siyasi gücü somutlaştırmanın olduğu kadar meşru farklılıkların ve ayrımların korunmasının yolu ve sembolleridir. Siyasi elitlerin, bu siyasi coğrafyanın yeniden tanımlanması karşısında yeni bir dış politika söylemi ve sorun-çözümü stratejisi geliştirmeleri gerekiyor.

Bölgesel Aktörler

Türkiye ve İran, Arap Baharı'nın siyasi coğrafyasının dışında kalıyorlar, yine de hala yeni bölgesel jeopolitiğin etrafında şekillenen entelektüel ve siyasi topluluğun birer parçasıdır. Bazı bölgesel konularda zıt görüşleri var ve Suriye ile Irak'ta farklı aktörlerin yanında hizalandılar. İran ve Suudi Arabistan baş düşman olmalarına rağmen, Türkiye'nin Körfez krallıklarıyla ilişkileri son dönemlerde kötüleşti. Başlıca bir tartışma konusunun kaynağı, Türkiye'nin Mısır'da önceki Muhammed Mursi hükümetine desteği ve darbe ile iktidara gelen mevcut Mısır hükümetine getirdiği eleştiridir. İran, Suriye'de Esad'ın iktidarını korumak ve Irak'ta önceki Başbakan Maliki'ye destek vermek, aynı zamanda Lübnan'da Hizbullah'ı kontrol etmek için muazzam bir çaba sarf ediyor. Türkiye'nin Arap Baharında ayaklanan kitlelerin yanında yer alması, Suudi Arabistan'da bölgesel ölçekte Müslüman Kardeşler'e yardım olarak yorumlandı. Suudi Arabistan ve Türkiye yüzleşmesi dolaylı olurken, İran ve Suudi Arabistan, Yemen ve Bahreyn üzerine kafa kafaya çatışıyorlar. Arap Baharı'nın hasmane Arap çevresinde kaçınılmaz olarak İslamcı yönetimler, yani az bilinen kötülükler yaratacağına inanan bir ülke olarak İsrail'in politikası, Arap Baharı gelişmelerine karşı mesafesini korumaktır.

Bölgesel aktörlerin Arap Baharı karşısında yaşadıkları çelişki karmaşık ve çok boyutludur. İlk olarak, bölgesel gelişmelerin büyüyen zorluklarıyla yüzleşirken sınırlı bir manevra alanları var. İkinci olarak, Arap ülkelerinde kötüye giden güvenlik durumu, sorun-çözme diplomasisi şansını azaltıyor ve ülkelerin dış politikalarını güvenleleştiriyor. Üçüncü olarak, ortaya çıkan fay hatları, etnik ve mezhepsel ayrışmalar iç siyaset içinde karşılığını buluyorlar; bazen devlet-toplum veya toplumlararası gerilimi besliyorlar.

Devlet-Dışı Aktörlerin Yükselişi: İŞİD'in Durumu

Arap coğrafyasında ortaya çıkan yeni jeopolitik eğilimler; değişen Arap siyasi coğrafyası, devlet-dışı

aktörlerin güçlenmesi, bölgesel aktörlerin sınırlanan ilişkileri ve uluslararası aktörlerin bölgeye temkinli ilgisi Arap Baharı sonrası atmosferin önemli dinamiklerindedir. Bölgesel güvenlik tesisi ve siyasi coğrafyadaki yapısal değişimler, bir dereceye kadar, devlet- dışı aktörlerin Arap Baharı döneminde iktidara gelmelerine bağlıdır. Bu jeopolitik arka plan ve IŞİD'in tarihsel ve mekânsal gelişimine odaklanma, bölgenin siyasetindeki yeni aktörleri iki farklı bağlamda anlamamıza yardımcı olur.

IŞİD'in yükselişi, Arap Baharı neticesindeki sosyal ve siyasi dönüşümlerin başarısızlığı ile örtüşüyor. Arap Baharı'nın ilk safhası seferber olmuş kitlelerin taleplerine yer verdi ve toplumsal taleplerin kendine siyasi kanallar açabilmesi yönünde bir umut oluşturdu; ancak bu safhada, bu dönüşümlerin çoğu, şiddete dayalı uyuşmazlığa dönüşerek çıkmaza girdi. Bu sırada, IŞİD büyük ölçüde zayıftı ve El- Kaide şemsiyesi altında hayatta kalma arayışındaydı. IŞİD'in bölge çapındaki cazibesinin artması ve uluslararası ölçekte katılım sağlama kabiliyeti, meşru değişim umudunun birçok ülkede kaybolmasından sonra ortaya çıktı.

Coğrafi anlamda IŞİD, Irak'ta El- Kaide şemsiyesi altında ortaya çıktı. El- Kaide'nin yolundan ayrılma kararı ve Suriye içine yayılma riskli bir hamleydi, ama bölgesel gerçekler göz önünde bulundurulduğunda IŞİD için kısa zamanda faydalı oldu. Güvenlik boşluğu, Sünni azınlığa yabancılaşma ve Irak'ta "ulus olma durumu" nun eksikliği IŞİD türü bir yapılanmaya zemin hazırladı. Suriye'deki iç savaş güvenlik boşluğunu genişletti; Maliki hükümetinin Irak'taki muamelelerine ve İran-Hizbullah destekli Suriye muhaliflerine karşı olan savaşa bağlı olarak artan Sünni hayal kırıklığı bu boşluğu daha da genişletti. Irak ve Suriye toprakları, özellikle de Sünni nüfuslu bölgeler, IŞİD'in büyümesi için verimli bir zemin olduğunu kanıtlarken; devletin otorite yoksunluğu, yabancılaşmış kitlelerin derin hayal kırıklıklarına ve mağduriyetlerine ses getiren herhangi bir gruba sempatik olmasını sağlıyor. IŞİD'in Irak ve Suriye toprakları içindeki ilerleyişi ve Rakka'dan Felluce'ye kadar hâkim olduğu toprak ona bölgesel ve uluslararası bir cazibe veriyor. IŞİD propagandası, Müslüman bireylerden, yabancı savaşçı olarak da belli sayıda Batı ülkelerinden destek topluyor. Dahası, halife adı altında uluslararası bağlılığı olan bir model yaratarak, esin kaynağı olan El- Kaide'nin yerine geçmekle tehdit ediyor.

IŞİD'in yükselişi bölgesel jeopolitiğin derin krizini temsil ediyor ve IŞİD'a yönelik Türk politikası, gelecekteki bölgesel düzen içindeki girdilerinin ve pozisyonunun bir yansımasıdır. Türkiye örneğinden çıkarılacak ilk ders, dışarıda etkili siyaset üretebilmek için içerideki düzenin korunmasının gerekliliği.

Türkiye'nin Verdiği Karşılık

Türkiye, Arap Baharı'nın zorluklarıyla ve Arap siyasi coğrafyası çevresinde bir ülke olarak, yanı başında önemli gelişmelerle karşı karşıya. Ankara'nın ortaya çıkan bölgesel topluluğun içinde, Katar dışında, müttefiki yok. Bölgesel durumdaki değişken ittifaklar yapısı içinde, Ankara çoğunlukla geçmiş Arap müttefiklerinden uzak düştü. Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" olarak bilinen aktif ve çok boyutlu dış politikası, Arap Baharı'na kadar çok iyi işlerken, şimdi yeniden düşünme, yeniden planlama ve yeniden kalibrasyon sürecinde.

IŞİD'in Türkiye'ye yönelik tehdidi, Arap Baharı'nın en son meydan okumasının sonucu ve Türkiye'nin verdiği karşılık, Türkiye'nin gelecekteki politikaları ve bir dereceye kadar, bölgenin yeni jeopolitiği bağlamında önem arz etmekte. IŞİD'in Türkiye'ye yansıyan sorunları, Arap Baharı'nın Arap olmayan komşularını nasıl etkilediğinin neredeyse mikro ölçekte bir temsilcisi. IŞİD'in Türkiye için yarattığı zorlukları şu şekilde sıralamak mümkün: Yakın çevrede hasmane bir yarı devlet yapısı, Türkiye'ye artan miktardaki mülteci akışı, IŞİD'in Türkiye'ye siyasi olarak yakın olan ticaret ortağı Irak Bölgesel Yönetimi bölgesindeki genişlemesi, Irak'ta artan istikrarsızlık, sınırlı olsa da Türkiye içindeki potansiyel sempatanların radikalleşmesi ve IŞİD'in Suriye Kürt toprağı içine doğru ilerleyişiyle oluşan Kürt öfkesi.

Güvenlik açısından IŞİD şimdilik Türkiye'ye karşı doğrudan bir askeri tehdit oluşturmuyor ve Ankara rehine krizi sırasında IŞİD ile nasıl başa çıkabildiğini kanıtladı. Buna rağmen, IŞİD'in yol açtığı dolaylı

tehdit ve zorluklar, IŞİD'in olası tehdidini, Türk politika yapımcıları arasında öncelikli konu yaptı. Türkiye, uzun vadeli Batı ittifakı ve Ortadoğu'da içine derinleşen bölgesel tutumunu barıştırmaya çalışan bir NATO üyesi ülkedir. Ankara politikasının olmazsa olmaz şartı, IŞİD'a karşı uluslararası koalisyon tarafından dayatılan Suriye'de uçuşa yasak bir bölge.

ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Türkiye'nin IŞİD ile savaşta ön safta yer alacağını açıkladı. Türkiye, ABD öncülüğündeki IŞİD karşıtı koalisyona katılma isteğini ifade etti. İkinci bir adım olarak, iktidar partisi sınır-ötesi operasyonlar yapmak ve yabancı savaşçıların bu amaçla Türkiye toprağını kullanmasına izin vermek için geniş kapsamlı bir tezkere geçirdi. Ana muhalefet partisi ve Kürt yanlısı partinin, AK Parti siyasetinin Türkiye'yi savaşa sürdüğünü ve Suriye Kürtlerinin kontrolündeki alanları domine etme amacı taşıdığını düşündükleri için yaptıkları bütün itirazlara rağmen, tezkere meclisten geçti.

IŞİD ile mücadele kapsamında, Türkiye'nin politikası Ankara'nın genel tutumunu ve Arap Baharı sonrası stratejisini yansıtıyor. Bu tutumlar şöyle özetlenebilir:

- Türk politika yapımcılar yeni siyasi coğrafyanın Arap münhasırlığının farkında. Bölgesel sorunların üstesinden gelmek için Arap dünyası içinde daha iyi ittifaklar kurmayı hedefliyor. Bu, IŞİD'a karşı savaşmak için bölgesel uzlaşma arayışının nedenidir.
- ABD'nin bölgeden geri çekilmesi açık bir durumdur. Buna rağmen, ABD'nin uluslararası meşruiyet, operasyonel kabiliyet, koalisyon inşa etme ve bedel paylaşma bağlamında hala omuzlarında yük var.
- Türkiye, doğrudan askeri saldırı dışında, salt askeri bir müdahalenin söz konusu olmadığı kaanatinde.
- Türk politika belirleyicileri, Türkiye'nin Suriye mülteci krizi ile başa çıkma ve felaket bölgelerine ulaşmada insani yardımı ana güç olarak öne çıkarıyorlar.
- IŞİD'in Kobani'deki ilerleyişinin yarattığı Kürt rahatsızlığı durumunda olduğu gibi, bölgesel gelişmeleri içteki siyasi atmosferden ayırma eğilimi var. Bölgesel istikrarsızlığın Türkiye içine yayılmasını önlemek için iç/dış güvenlik duvarını muhafaza etme taraftarı.

İlerideki Zorluklar

Yeni bir Arap siyasi coğrafyası oluşum aşamasında ve nasıl olacağına dair hala şüpheler mevcut. Bölgede tektonik kaymalar ve fay hatları belirleyici. Devlet-dışı aktörlerin ortaya çıkışı bölgesel ulus-devlet sisteminin aşınması pahasına olmuştur. Hem devletler hem de devlet-dışı aktörler, değişen bölgesel alana Arap kitlelerinin popüler taleplerini reddetme/ kabul etme üzerinden karşılık verdiler. Taraflarını Arap Baharı'na yönelik bu cesur tutum ayırımına göre esnek ittifaklarda alıyorlar. Arap siyasi sistemi, bölgedeki Arap olmayan ülkeleri, kısıtlı bir manevra alanı olan birçok zorluk ile yüzleşmek zorunda bırakıyor. Bölgesel durum, onları, güvenlik tehditleri durumlarında gerçekçi bir seçim olan kendi kendine yardım seçeneğine götürüyor; fakat, bu, ulusun bölgesel yapının içindeki rolüne uygun gelecek planlarıyla dengeli olmalı.

IŞİD'in yükselişi bölgesel jeopolitiğin derin krizini temsil ediyor ve IŞİD'a yönelik Türk politikası, gelecekteki bölgesel düzen içindeki girdilerinin ve pozisyonunun bir yansımasıdır. Türkiye örneğinden çıkarılacak ilk ders, dışarıda etkili siyaset üretebilmek için içerideki düzenin korunmasının gerekliliği. Politika belirleyicileri ikisi arasındaki güvenlik duvarını korumayı ümit etseler de, iç ve dış siyaset arasındaki çizgi hiç olmadığı kadar ince. Çıkarılacak ikinci ders, bölgeden bağlarını koparma seçeneğinin bulunmaması. Bununla birlikte, kapsamlı müdahale, dikkatli planlama ve politika uygulamasını gerektiriyor. Üçüncü bir ders ise etkili politika kabiliyetinin limitlerini, yeniden kalibrasyonun gerekli olduğudur. Zorluklar gecikmeden ve istikrarlı bir dış politika performansını zorunlu kılıyor. Dördüncü ders, belirli konularda belirli bir amaç temelinde yapılmış olsa dahi Arap siyasi sisteminde daha fazla müttefik gereksinimi. Bütün bu dersler, bölgesel belirsizlik ve öngörülemezliğin dayattığı güncel ve gelecekteki zorlukları işaret ediyor. Bireysel dış politika seçeneklerinin analizleri, politika belirleyicilerinin tümevarımsal muhakeme egzersizi yapmalarına yardımcı olabilir ve Türkiye'nin durumu Arap olmayan bölgesel rolleri belirlemede eşsiz bir örnek sunuyor. Tüm aktörler bu ortamda denge kurmak için mücadele edecek. Bu mücadele, nihai şekle ulaşması bir zaman meselesi olan yeni jeopolitik ortamda gerçekleşecek. Nihai kertede geleneksel aktörler ve yenilerini zorluklarla dolu bir dönem bekliyor.

Prof. Dr., Sabancı Üniversitesi ve Wilson Center